

Η γη ως δικαίωμα: νόμος, κοινότητα, δημεύσεις και γειτονίες στην περίπτωση των «κοοπερατίβων αντιμαφίας» (Σικελία)

Εισαγωγικά: κοοπερατίβες, δώρα ή/και δικαιώματα;

Στο παρόν άρθρο, επεξεργαζόμενος εμπειρικό υλικό που άντλησα από εθνογραφική έρευνα πεδίου¹ στο χωριό *San Giovanni*² της Δυτικής Σικελίας, συζητώ άξονες μιας ευρύτερης προβληματικής που επιθυμεί να προσθέσει νέες γραμμές στο παλιμψηστο της «μεσογειακής» εθνογραφίας, με ειδική αναφορά στην σχέση «κοινότητας» και «κράτους». Αποπειρώμαι να εξετάσω, πιο συγκεκριμένα, τρεις αλληλεξαρτώμενες πτυχές αυτής της σχέσης. Πρώτον, παρακολουθώ πώς η κρατική πολιτική συστήνει κανονιστικά νομικές κατηγορίες που επιτρέπουν, σε έναν βαθμό την πρόσβαση μελών μιας κοινότητας σε παραγωγικούς πόρους. Δεύτερον, εξηγώ πώς αυτή η πολιτική αρθρώνεται ως προσφορά των εν λόγω πόρων στην κοινότητα, μια προσφορά που συστήνεται ως δικαίωμα αλλά συνεπικουρείται από όρους αμοιβαιότητας, κι άρα, υποστηρίζω, ίσως σχετίζεται με ανθρωπολογικές συζητήσεις για το «δώρο». Τέλος, αναλύω πώς οι νέες κατηγορίες που το κράτος συνθέτει στην προσφορά αυτή, αποσκοπούν στο να επανορίσουν την ίδια την κατηγορία «κοινότητα», αλλά τελικά συνθέτουν ατελείς ρήξεις με το παρελθόν, αφήνοντας χώρο για καθημερινές τριβές των ντόπιων με καταστάσεις τις οποίες το κράτος προγραμματικά εξόριζε.

Η έρευνά μου αφορά σε ζωές ανθρώπων που συνδέονται με το σύστημα οργάνωσης τεσσάρων αγροτικών συνεταιρισμών στο οροπέδιο του *Alto Belice* [Άλτο Μπέλιτσε] στη Δυτική Σικελία. Σε αυτές τις οικονομικές μονάδες έχει παραχωρηθεί, από το 2001 κι έκτοτε, η δωρεάν χρήση γαιών που το κράτος³ δήμευσε από συλληφθέντα μέλη της Κόζα Νόστρα των χωριών τους. Περίπου 80 άνθρωποι

¹ Η ερευνητική παραμονή στην Σικελία διήρκησε συνολικά 18 μήνες: όσα εκτίθενται στο παρόν άρθρο αφορούν συμπεράσματα από ζητήματα που με απασχόλησαν εθνογραφικά ολόκληρο το έτος 2009. Προηγήθηκε έρευνα πεδίου στον ίδιο χώρο για 6 μήνες το 2007. Την έρευνα υποστήριξαν οι φορείς Wenner Gren Foundation for Anthropological Research (ΗΠΑ), Wingate Scholarships (Ηνωμένο Βασίλειο) και το Πανεπιστήμιο Goldsmiths College (Ηνωμένο Βασίλειο). Είμαι υπόχρεος στα ιδρύματα αυτά.

² Χρησιμοποίηψ ψευδώνυμα για όλα τα κύρια ονόματα (τοπωνυμίες, πρόσωπα), εκτός από εκείνα μεγάλων πόλεων κι ορισμένων μαφιόζων, εφόσον πρόκειται για πρόσωπα των οποίων οι πράξεις έχουν γνωρίσει ευρεία δημοσιότητα.

³ Αποσαφηνίζω πως οι αναφορές μου στο κράτος, με τις δυσχέρειες που έχει η ανθρωπολογική του επεξεργασία, αναπτύσσονται στον άξονα της μελέτης κοινωνικών σχέσεων ντόπιων με ανθρώπους που εκπροσωπούν γραφειοκρατικούς και πολιτικούς φορείς, και με αναφορά στον ιθαγενή νομικό πολιτισμό. Είναι προφανής ο κίνδυνος φετιχοποίησης του *Κράτους* (Taussig 1997) ή απόλυτης συνταύτισής του με τους εκπροσώπους του. Γι αυτό τον λόγο, η ολιστική προσέγγιση επιβάλλει την θεώρηση του κράτους ως το σύνολο των συνεκδηλώσεων που το εκφράζουν κι αναπαράγουν, περιλαμβάνοντας έτσι τόσο τον νόμο για τις δημεύσεις όσο και τον επίτροπο του Υπουργείου που εποπτεύει την διαδικασία λειτουργίας των κοοπερατίβων. Παρατηρήσεις τέτοιου τύπου και στους Comaroff και Comaroff (1985) για την αντίσταση στο κράτος. Χρήσιμη επίσης η επεξεργασία του θέματος από την Alexander (2002), που συζητά την ενσωμάτωση και προσωποποίηση γραφειοκρατικών διαδικασιών από τους εργαζόμενους στον δημόσιο τομέα.

απασχολούνται σε αυτό το σύστημα εργασίας, που αφορά αγροτική καλλιέργεια σε γαίες που λίγα χρόνια πριν ανήκαν στους «μεγάλους άνδρες» των χωριών αυτών. Οι μαφιόζοι [*mafiosi*] αυτοί απέκτησαν ιδιοκτησία γης μετά την αγροτική μεταρρύθμιση του 1950, όταν «έσπασαν» (όπως λεν οι ντόπιοι στο *Alto Belice*) τα μεγάλα *latifundia*, ιστορικά απομεινάκια νεοφεουδαλικών μορφών οργάνωσης της έγγειας ιδιοκτησίας⁴. Έως τότε, η ανερχόμενη αυτή οιονεί «μεσαία» τάξη ήταν κυρίως οι τοποτηρητές των απόντων αριστοκρατών στα *latifundia*. Ενώ οι ευγενείς γαιοκτήμονες ζούσαν στο Παλέρμο ή την Ρώμη, οι μαφιόζοι διαχειρίζονταν την εργασία στις γαίες με μεγάλη ελευθερία επιλογών, που περιλάμβανε τη χρήση βίας. Πολλά από τα κτήματα αυτά πέρασαν τελικά στην ιδιοκτησία των μαφιόζων. Η αμπελοκαλλιέργεια στην περιοχή είχε πάντα εξωστρεφή αναφορά: το χωριό παρήγε για τις αγορές του Παλέρμο, όπως και της Βόρειας Ιταλίας και της Αγγλίας μαζικά ('in bulk', όπως μου το έθεσε ένας μεγαλογαιοκτήμονας) από τις αρχές του 19^{ου} αιώνα, όταν και συστήθηκε ως *αγρούπολη*⁵.

Αντί να χρησιμοποιώ εναλλακτικά τους όρους «συνεταιρισμός» και «κοοπερατίβα», για τις ανάγκες του κειμένου θα επιμείνω στον δεύτερο, ξενικό όρο, ελλείψει ακριβούς μεταγραφής αυτής της ιδιαίτερης εργασιακής και επιχειρηματικής εμπειρίας στην ελληνική περίπτωση. Η λέξη «συνεταιρισμός» μόνο κατά προσέγγιση αποδίδει το ζητούμενο νόημα. Συστατικό μιας κοοπερατίβας είναι ο συνεργατισμός εργαζομένων ενώ ενός συνεταιρισμού η συνεργασία παραγωγών κι άρα συνήθως ιδιοκτητών⁶. Στην περίπτωση του *Alto Belice* δεν συντρέχει θέμα ιδιοκτησίας, καθότι στους πρωταγωνιστές της εμπειρίας αυτής έχει παραχωρηθεί η νομή κι όχι η κυριότητα των δημευμένων και διανεμημένων γαιών⁷. Έτσι λοιπόν, με τον συνεχή έλεγχο του κράτους επί των γαιών, που παραμένουν στην κυριότητα του δημοσίου, εξασφαλίζεται η εποπτεία επί των ανθρώπων που απολαύουν το «δώρο» του κράτους. Οι γαίες, όπως κι άλλα δημευμένα μέσα παραγωγής, (για παράδειγμα, θεριζοαλωνιστικές μηχανές και τρακτέρ που ανήκαν σε μαφιόζους) έχουν διαμοιραστεί στις εν λόγω κοοπερατίβες στη νομική βάση ενός ανανεώσιμου συμβολαίου δωρεάν δάνειας νομής για 30 χρόνια.

⁴ Μετά την ιστορική ενσωμάτωση του νησιού στο νεότευκτο ιταλικό κράτος (1861), το φέουδο μετασχηματίστηκε σε λατιφούντιο, δίνοντας ώθηση στην παρείσφρηση νέων υποκειμένων που διαχειρίζονταν τις γαίες των αριστοκρατών. Οι *maffiosi* ανδρώθηκαν μέσα από τέτοιες διαδικασίες ως η τάξη που προνομακά ενέμετο την ευκαιρία αυτή (Mack Smith 1968).

⁵ Μεταφράζω έτσι τον όρο *agrotown*, που προτείνουν εθνογράφοι του νησιού - δηλώνει οικισμούς συμπαγείς και πυκνοκατοικημένους, προσαρμοσμένους στην τεχνολογία των *latifundia* (Blok 1974: 46-47 και Schneider&Schneider 1976: 34-36).

⁶ Ελλείπει η εγχώρια κατηγοριοποίηση, κι άρα η απόπειρα διάκρισης εδώ είναι προσωπική και προτείνεται προσωρινά. Στην Ιταλία είναι εμβριθής η σχετική κοινωνιολογική συζήτηση (για ένα πλούσιο σε πολιτικό προβληματισμό, παράδειγμα: Bonfante et al: 1981), αλλά και σε έναν βαθμό η εθνογραφική έρευνα (Pratt 1994: 72-79) με τις κοοπερατίβες του Ιταλικού Βορρά, ειδικά με τις λεγόμενες «κόκκινες ζώνες» της Εμίλιας ή της Τοσκάνης. Παρόμοια εθνογραφική συζήτηση στην Ισπανία καταπιάνεται με την σύμφυση του πολιτικού στο εργασιακό, κι άρα αφήνει χώρο για παραλληλισμούς με της κοοπερατίβες της αντιμαφίας ως ιδεολογική/ηθικολογικής έμπνευσης μονάδες εργασίας (Kasimir: 1996).

⁷ Στο επίπεδο της συνεταιριστικής πρακτικής δεν υπάρχει αντίστοιχη εμπειρία στην Ελλάδα, κι ως εκ τούτου, ελλείπει η θεωρητική επεξεργασία της διάστασης συνεταιρισμός/κοοπερατίβα. Για τις ανάγκες του παρόντος άρθρου, φοβάμαι πως η έλλειψη χώρου δεν επιτρέπει περαιτέρω συζήτηση, κι άρα κάπως δειλά, θα μεταγράψω το ιταλικό *cooperativa* στα ελληνικά για να περιγράψω την εμπειρία της αντιμαφίας στο *Alto Belice*.

Χρησιμοποιώ τον όρο «δώρο» ως αναλυτικό εργαλείο, αν και χρησιμοποιείται επίσης ως ημική κατηγορία: ένας συνομιλητής μου είπε τον πρώτο μήνα της παραμονής μου στο πεδίο ότι «αυτό που η μαφία σου δίνει ως χάρη ή ως δώρο, το κράτος σου το δίνει ως δικαίωμα». Η παραχώρηση των γαιών, υποστηρίζω, συστήνει ένα πλέγμα αμοιβαιότητας που καθιστά τις έννοιες του δώρου και του δικαιώματος συστοιχες στην περίπτωση των αντιμαφιακών κοοπερατίβων. Εδώ, το διεισδυτικό ερώτημα του Godelier (1999) για την σχέση του «ερού» με το δώρο, προσφέρει περαιτέρω αναλυτικές δυνατότητες όσον αφορά στην κατανόηση της συμβολικής σημασίας που έχει για το κράτος η γη «του», την οποία που θέτει εκτός συναλλαγής. Θα προσπαθήσω να αναδείξω λοιπόν, συζητώντας αυτή την περίπτωση κρατικής παροχής οικονομικών πόρων, πώς το «δικαίωμα» που το κράτος παραχωρεί, συστήνεται κι επιτελείται με όρους που θυμίζουν το «δώρο». Η λειτουργία του «δικαιώματος» πρόσβασης στον παραχωρηθέντα πόρο -τη γη- μέσω της εργασίας σε μια κοοπερατίβα, απαιτεί έτσι μια αμοιβαιότητα ειδικής έντασης, η οποία επηρεάζει όσες κοινωνικές σχέσεις συστοιχούνται ή γεννώνται με αυτή.

Η σύσταση του κοινωνικών δικαιωμάτων στον δυτικό κόσμο αποτέλεσε προνομιακό πεδίο έρευνας των ιστορικών, των νομικών και των πολιτικών επιστημόνων. Η ανθρωπολογική συνδρομή στη συζήτηση αυτή είναι μόνο επικουρική, συχνά περιφερειακή, αφού, όπως σημειώνει η Harris, το επίκεντρο της πειθαρχίας παραμένει σε κοινωνικές ομάδες που ο νόμος ορίζει ως περιθωριακές (2000: 4). Η ίδια η ανθρωπολογική ενασχόληση με το κράτος συχνά εξωκοίλει στην μελέτη των «περιθωριακών» του μονάχα συνδηλώσεων (Das και Poole 2004). Ο Godbout βλέπει στο κράτος πρόνοιας ένα «τρίτο σύστημα» ανάμεσα στην αγορά και το δώρο, παρόλη τη συχνή μη-διακριτότητα των ορίων (1998: 64). Όμως στο *Alto Belice*, το κράτος προσλαμβάνεται από τους ντόπιους ως θεσμός που, μολονότι λειτουργεί μέσω της κατηγορίας «δικαίωμα», απαιτεί ηθική συμπεριφορά από τον φορέα του δικαιώματος, τον πολίτη, με όρους αμοιβαιότητας που θυμίζουν «δώρο». Δεν θα επιχειρήσω εδώ παραπάνω σκιαριφήματα στο παλίμψηστο του μωσσιανού δώρου, του οποίου οι αναγνώσεις, όπως παρατηρεί ο Parry, δικαιολογούν σωρεία - κάποτε αντιτιθέμενων- θεωριών (1986: 457). Το ζήτημα της σύνδεσης του δικαιώματος και της αμοιβαιότητας με την χρήση μέσων παραγωγής ή την προσφορά εργασίας κι άρα κατευθείαν με την παραγωγική διαδικασία πάντως, είναι πιστεύω ένα μόνο μερικά εξερευνημένο πεδίο.

«Κοινότητα» : ιδιοκτησία, δήμευση, καθαρότητα

Η συσχέτιση δώρο-δικαίωμα γίνεται με βάση την κατασκευή της έννοιας «κοινότητα» στην πολιτική της δήμευσης και διανομής των γαιών. Συγκεκριμένα, η επιβολή ηθικών όρων κοινοτισμού από τα πάνω είναι κεντρική στην παραχώρηση δικαιώματος πρόσβασης στους δημευμένους πόρους. Αυτό συντελείται, όπως ένας συνομιλητής ανέφερε, «με καλό φιλτράρισμα» της πρόσβασης των ντόπιων στις κοοπερατίβες και τις δημευμένες γαίες. Ο έλεγχος της ροής εργατικών χεριών γίνεται με συγκεκριμένη μεθόδευση, αφού τις δημεύσεις που το κράτος επέβαλε στις τοπικές

μαφιακές φατρίες, ακολούθησε μια διανεμητική πολιτική κίνηση με ειδική ασφαλιστική δικλείδα ηθικής φύσης: τα χωράφια μοιράστηκαν με την προϋπόθεση όσοι έχουν πρόσβαση σε αυτά να μην έχουν συγγενική σχέση (έως συγγένειας 3^{ου} βαθμού) και να μην (ξανα)έχουν κοινωνική επαφή με μαφιόζους. Την επιλογή ανάμεσα στους αιτούντες για μια θέση στην κάθε κοοπερατίβα έκανε ένας μεικτός φορέας, συστημένος επί τούτου, που περιλάμβανε τεχνοκράτες του δημόσιου τομέα και της MKO *Libera*.

Η στάση αυτή συνίσταται στην επίδειξη «καθαρότητας» από πλευράς του εργαζόμενου. Τον όρο χρησιμοποιούν τα ιθύνοντα μέλη των κοοπερατίβων η έννοια του «καθαρού» εδώ ενέχει πολιτισμικές σημασίες που αφορούν κάθε λεπτομέρεια της εργασιακής και ιδιωτικής ζωής του εργαζόμενου. Έτσι, ο αιτών για μια θέση στην κοοπερατίβα οφείλει να μην έχει συγγενικούς δεσμούς, να μην διατηρεί φιλικούς, συνεργατικούς ή δεσμούς οικειότητας με άτομα κοντά σε μαφιακό περιβάλλον, και τέλος, να εμφορείται από «αντιμαφιακές ιδέες» και να εκφράζει στην καθημερινότητά του αντιμαφιακές «πρακτικές» (νομιμότητα, νομιμοφροσύνη, ενεργή πολιτειότητα). Διαπιστώνει κανείς ότι η κρατική και διαχειριστική λογική συγκροτείται με όρους συγγένειας και συνάφειας, όσο και επιτήρησης της ηθικής σφαιράς. Μονάχα συγκεκριμένος κοινωνικός κύκλος και ορισμένη συμπεριφορά εξασφαλίζουν το δικαίωμα στη χρήση της (δημόσιας πλέον) γης.

Ένας προνομιακός συνομιλητής μου σχολίασε πως «πάντως σήμερα, επιτέλους, το κράτος είναι παρόν... είναι παρόν με τις κοοπερατίβες». Στο *Alto Belice*, το κράτος επανασυστήνει τις σχέσεις νομής της γής με εξω-ιστορικούς όρους κοινότητας. Οι κοοπερατίβες που συστήθηκαν για να κάνουν χρήση του κρατικού «δώρου» οργανώνονται ως στοιχεία μιας πολιτικής στοχοθεσίας. Για να την διαλευκάνω, θα αναφερθώ σε ένα περιστατικό που περιγράφει την λογική πίσω από την διανομή των δημευμένων έγγειων πόρων και την ίδια την σύσταση των κοοπερατίβων.

Η αγοραπωλησία περιουσιακών στοιχείων που το δημόσιο είχε δημεύσει από μαφιόζους έχει απαγορευθεί – η γη έχει λοιπόν τεθεί εκτός συναλλαγής. Η λογική αφορά την ειδική ηθική χροιά «δικαιοσύνης» που οι δημεύσεις ενέχουν, η οποία και θεωρείται, όπως μου υπογράμμισε ένας νομικός, πως «δεν έχει θέση στην αγορά». Συνομιλητές μου, ιθύνοντες του Υπουργείου Εσωτερικών και παράγοντες των δημεύσεων στο *Alto Belice*, υποστήριζαν επίσης ότι «τα σπίτια και χωράφια αυτά ανήκουν στην κοινότητα, από την οποία οι μαφιόζοι τα υπέρπαξαν». Σε ακτιβιστικές κινητοποιήσεις εναντίον νομοσχεδίου που θα εισηγείτο την υπό προϋποθέσεις μερική δυνατότητα πώλησης δημευμένων χωραφιών σε δημοπρασία, παρατήρησα πως οι διαδηλωτές σάριαζαν κι οικτειραν «το κράτος» ως «πουλημένο». Ορισμένοι νεαροί είχαν τυπώσει χαρτονομίσματα στη μορφή της ιστορικής ιταλικής λιρέτας, με το πρόσωπο του *Bernardo Provenzano* (ηγέτη της Κόζα Νόστρα) και τα μοίραζαν σε κεντρική γωνία του Παλέρμο φωνάζοντας πως «από την κοινότητα, τα αγαθά επιστρέφουν στα κλαν⁸». Ένας συνομιλητής, νομικός σημαίνων στην σύλληψη του

⁸ Η έννοια, αυτούσια από τα ιταλικά (clan), περιγράφει τις σταθερές στο χρόνο σχέσεις συνάφειας που ορίζουν αυστηρά τα όρια μιας μαφιακής φατρίας: τα ονόματα των μαφιακών κλαν συνταυτίζονται με το επώνυμο του ισχυρού άνδρα που τα ελέγχει (*cummannari*). Στο παρόν κείμενο εξάλλου υπογραμμίζεται η χρήση του όρου από

πλάνου των δημεύσεων, μου ξεκαθάρισε ότι «τα δημευμένα ανήκουν σε όλους, δεν επιστρέφονται σε κανέναν· ανήκουν στην κοινότητα από την οποία υφαρπάχθηκαν».

Εδώ, η έννοια της 'κοινότητας' συστήνεται από τον λόγο της νομικής κανονιστικότητας: η κοινότητα στην οποία ο νόμος αναφέρεται δεν προϋπάρχει αυτού, αλλά κατασκευάζεται από αυτόν. Με άλλα λόγια, μολονότι ποτέ η γη δεν ήταν κοινή ή «της κοινότητας», το κράτος δικαιολογεί τον κανονιστικό του παρεμβατισμό με όρους μιας επινοημένα ιστορικής «κοινότητας», της οποίας τους πόρους οι μαφιόζοι υπέρπαζαν. Η προσέγγιση απηχεί κλασσικές ιταλικές οικονομικές (Centorrino 1986) και κοινωνιολογικές (Arlacchi 1982 και 1986) αναλύσεις για το μαφιακό φαινόμενο. Θυμίζει την μαρξική θεωρία της πρωταρχικής συσσώρευσης, όπου η βία παίζει τον κεντρικό ρόλο στις ιστορικές διαδικασίες πλουτισμού, αλλά η ιστορικότητα των σχέσεων ιδιοκτησίας στην Σικελία αμφισβητεί την εγκυρότητα μιας τέτοιας αναφοράς, όπως είδαμε. Αυτή η «κατασκευασμένη κοινότητα» εξάλλου, τονίζει και το χαρακτηριστικό για τις συζητήσεις περί «δώρου» στοιχείο της ενσωμάτωσης του πνεύματος του δωρητή. Εδώ, ως δωρητής λογίζεται το «κράτος που εκπροσωπεί/προστατεύει την κοινότητα», λόγω του απαράγραπτου της ταυτότητας του επί της γης, η οποία παραμένει στην κυριότητά του μολονότι η νομή της έχει διανεμηθεί στις κοοπερατίβες.

Είναι χρήσιμη εδώ μια αντιπαραβολή του *Alto Belice* με την «μετασοσιαλιστική» εθνογραφία, χωρών όπου ο πολιτικά χρωματισμένος κοινοτισμός υπήρξε άξονας οργάνωσης της παραγωγής. Η αποκολλεκτιβοποίηση που βίωσαν κοινότητες στην Ρουμανία (Verdery: 1996) ή την Πολωνία (Pine στο: Mandel&Humphrey 2002) επέφερε μια προβληματική εμπειρία κατακερματισμού της γής: η ανάδυση της ατομικής ιδιοκτησίας ως ιδεολογικού άξονα αναδιοργάνωσης του κοινωνικού δημιούργησε ατελείς, συγχυσμένες ρήξεις με το παρελθόν. Στη Βουλγαρία ειδικά ο ιδεολογικός άξονας της ιδιωτικότητας δεν έγινε παντού αποδεκτός από τους κατοίκους της υπαίθρου (Creed 1998, Angelidou 2008). Στην Μογγολία η επιβίωση της συλλογικής καλλιέργειας στην μετασοβιετική εποχή κρίνεται ως επανάληψη του κολλεκτιβιστικού μοντέλου σχεδόν ως φάρσας (Humphrey 1998).

Στο *Alto Belice*, η έννοια «εργασία» ήδη εσωκλείει και μια ιδεολογικού τύπου προσπάθεια συντονισμού της «κοινότητας», που καθορίζει όχι μόνο τον χώρο παραγωγής αλλά και την σφαίρα ιδιωτικότητας. Απαιτείται λοιπόν λείανση του ερμηνευτικού φακού που αφορά στην εργασία, ώστε η προσέγγιση να περιλαμβάνει χώρους συγγένειας και εμπιστοσύνης (Yanagisako 2000) κι ακόμη ίσως οικιακότητας (Goddard 1996). Στους ντόπιους προσφέρεται η ευκαιρία να επενδύσουν την εργατική τους δύναμη αλλά με όρους ιδεολογικής και κοινωνικής «καθαρότητας»⁹. Η συστηματοποίηση των ετερόκλητων στοιχείων που συστήνουν το «μιαρό» γίνεται εδώ με όρους συγγένειας και συνάφειας, και καθορίζει βαθμούς πρόσβασης στην αγορά εργασίας.

τον ιταλικό νομικό λόγο· άρα το clan είναι τόσο περιγραφικό σχήμα με κανονιστική ισχύ όσο κι ημικό θέμα στην καθημερινότητα των ντόπιων.

⁹ Το ζήτημα του καθαρού και μισρού έχει απασχολήσει κλασσικά ανθρωπολογικά έργα (Douglas: 1960), όπως και μεγάλο μέρος της αφρικανικής εθνογραφίας περί μαγείας (Evans-Pritchard: 1940).

Η ηθικοπολιτική τάξη που συνέχει την εν λόγω «καθαρότητα» είναι αποκύημα της συνεργασίας δύο φορέων, όπως ειδαμε: του κράτους και της κοινωνίας πολιτών. Συμφυρόμενος, ο λόγος τους συστίνει τους όρους πρόσβασης στις κοοπερατίβες και την δημευμένη γη –στο «δώρο». Στον δημόσιο λόγο της Ιταλίας, ο όρος «αντιμαφία» αποτελεί συνειδοχή που περιγράφει ένα συνονθύλευμα από οργανωμένες πρακτικές και στρατηγικές οργανισμών, ομαδώσεων και πολιτικών φορέων που αντιστρατεύονται ανοιχτά την ανάμειξη των μαφιών στα οικονομικά και πολιτικά πράγματα της χώρας¹⁰. Κυρίαρχος εκφραστής της ηθικοπολιτικής τάξης της «αντιμαφίας» είναι εθνικά αλλά και σε επίπεδο Σικελίας ειδικότερα, η *Libera*, μια ΜΚΟ-ομπρέλα οργανώσεων που για την εξάλειψη της μαφιακής επιρροής από την πολιτική και οικονομική ζωή της χώρας.

Οι αντιμαφιακές κοοπερατίβες στην Σικελία θεωρούνται εν πολλοίς δημιουργήματα της συστράτευσης κοινωνίας πολιτών και πολιτικών φορέων που συντόνισε η *Libera*. Ο όρος «κοινωνία πολιτών» αποτελεί λοιπόν μια από τις πολιτισμικές πρώτες ύλες με τις οποίες συγκροτείται η «αντιμαφία». Η *Libera* συστήθηκε το 1994, σηματοδοτώντας την θεσμική εκκίνηση της αντιμαφίας στην κοινωνία πολιτών της χώρας, μετά από μια ταραχώδη περίοδο που στιγμάτισαν οι μαζικές δολοφονίες κρατικών λειτουργιών από την Κόζα Νόστρα. Προταγωνιστής στα γεγονότα υπήρξε ο Giovanni Brusca: στα απομνημονεύματά του, και στα πρακτικά της δίκης του, αφηγείται πως δολοφόνησε πάνω από 150 άτομα (Brusca&Padovani: 1999).

Νομικές κατηγορίες και παράδοξες γειτονίες

Όπως προαναφέρθηκε, η εθνογραφική έρευνά μου έλαβε χώρα στο χωριό του Brusca, το *San Giovanni* [Σαν Τζοβάννι], όπου σήμερα βρίσκονται τα γραφεία δύο κοοπερατίβων της αντιμαφίας. Στο χωριό ζουν περίπου 6000 κάτοικοι· βρίσκεται σε 450 μέτρα υψόμετρο στο οροπέδιο του *Alto Belice*. Η τοπική οικονομία στηρίζεται κυρίως στη μονοκαλλιέργεια αμπέλου. Η περιοχή παρουσιάζει, κατά τα λόγια πληροφορητών, ‘υψηλή μαφιακή συμπύκνωση’ και υπήρξε πράγματι ιστορικά, πεδίο οργάνωσης κι ανάπτυξης κορυφαίων προσωπικοτήτων και φατριακών συσχετισμών της μαφίας. Η μαφιακή μεσιτεία στην κυκλοφορία του αγροτικού προϊόντος κι η μαφιακή πατρωνεία στην ανεύρεση εργασίας στον κατασκευαστικό τομέα υπήρξαν οι βασικοί άξονες οργάνωσης της οικονομίας για γενιές. Η μερική κοινωνική συναίνεση που οι μαφιόζοι απολαμβάνουν στο Alto Belice συναρτάται από την παροχή ευκαιριών εργασίας κι από τον έλεγχο των διόδων προς τις αγορές.

¹⁰ Οι Schneider και Schneider (2003), προσεγγίζοντας την αντιμαφία ως κοινωνικό κίνημα στο αστικό τοπίο του Παλέρμο, σημειώνουν την μεσοαστική βάση, κι ως εκ τούτου το κοινωνικά περιορισμένο βεληνεκές του λόγου του, ενώ ο Santino παρατηρεί ότι η αποσύνδεση του κινήματος από «υλικούς αγώνες» και η σύνδεσή του με ζητήματα ηθικής, απενέρωσε την χειραφετική προοπτική που έδειχνε αρχικά να έχει, όταν στις δεκαετίες του '40 και '50, η σύστασή του ήταν «ακραϊφώς ταξική» (2000: 22). Ειδικότερα για την αμεσότητα των υλικών όρων σε κοινωνικούς αγώνες, οι Narotzky και Smith υπογραμμίζουν την «πολυδραστηριότητα» οικογενειών του Bajo Alicantino κι άρα τον δυσχερή τους ταξικό προσδιορισμό, παράγοντα που καθιστά προβληματική την πολιτικοποίησή τους σε κινηματική προοπτική (2006: 4-12).

Τόσο οι Schneider και Schneider (1976) όσο και ο Blok (1974), πρότειναν εννοιολογικές προσεγγίσεις που άντεξαν στον χρόνο: οι πρώτοι χαρακτηρίζουν την μαφιακή αυτή πρακτική «μεσιτειακό καπιταλισμό» (*broker capitalism*) κι ο δεύτερος την εντάσσει σε στρατηγικές «βίαιης αγροτικής επιχειρηματικότητας». Οι Schneiders υπογραμμίζουν την εξάρτηση της «ημι-περιφερειακής» Σικελίας από μηχανισμούς κίνησης κεφαλαίου και εργασίας του παγκόσμιου συστήματος, απηχώντας τον Wallerstein (1974). Το ιστορικό βάθος της έννοιας *μαφιόζος* στο *San Giovanni* απηχεί την συστημική για την λειτουργία της αμπελουργικής αγοράς θέση του βίαιου ‘μπρόκερ’ (*senz’ale* στην τοπική ιδιόλεκτο).

Οι κοοπερατίβες συστήθηκαν λοιπόν, με την επιρροή της κοινωνίας πολιτών, μέσω ενός διαγωνιστικού συστήματος με συνέντευξη που οργάνωσαν οι τοπικοί δήμοι. Παρουσιάστηκαν αφενός ως μονάδες ανοιχτές σε όσους ντόπιους κριθθηκαν πως επέδειξαν «αντιμαφιακή ηθική» κι αφετέρου ως χώροι που παρέχουν κίνητρα για περαιτέρω ανάπτυξη τέτοιας ηθικής. Αποδοτική γη, θέσεις σταθερής κι ασφαλισμένης εργασίας και κοινωνική προβολή πέρα από τα όρια του χωριού καταστήθηκαν διαθέσιμα στους ντόπιους που προσελήφθησαν τελικά. Χαρακτηριστικό είναι όσον αφορά στις απολαβές, ότι το ημερομίσθιο περιλαμβάνει κοινωνική ασφάλιση και είναι τουλάχιστον 20 ευρώ πάνω από τον τοπικό μέσον όρο. Ακολουθώντας ένα Σε κάποιο καφέ, παρακολούθησα έναν εύπορο αγρότη να επιτίθεται λειπτικά σε μέλος κοοπερατίβας, κατηγορώντας ότι με τα καλά ημερομίσθια οι κοοπερατίβες που προσφέρουν «χαλάνε την πιάτσα», καθότι οι εργαζόμενοι τού ζητούν αυξήσεις ημερομισθίων.

Οι νομικές κατηγορίες που συνθέτουν την προσφορά των γαιών όμως, μολονότι βασίζονται σε μια νέα έννοια «κοινότητας», συνθέτουν συνέχειες με κατηγορίες που αποσκοπούν να υπερβούν. Το ζήτημα της επιλογής από το κράτος των χωραφιών που πρέπει να δημευθούν αποδεικνύεται λοιπόν επικαθοριστικό των διαδικασιών που ακολουθούν στην διαδικασία διανομής και χρήσης τους από τις κοοπερατίβες. Συγκεκριμένα, η νομική βάση των δημεύσεων γίνεται χρησιμοποιώντας ως πρώτη ύλη μια ιδιαίτερα ρευστή εννοιολογική κατηγορία, αυτή της «φατριάς». Είναι επομένως καταστατική κι εδώ η χρήση, από τον εντόπιο νομικό πολιτισμό, όρων συγγένειας και συνάφειας –μάλιστα ιδιαίτερα ιστορικά επιβαρυσμένων από την μαφία.

Το πολιτισμικό βάθος τέτοιων κρατικών επιλογών φανερώνει, όπως συζητήσεις με νομικούς αποσαφήνισαν, πως υφίσταται ένας εννοιολογικός διαχωρισμός μεταξύ «κλάν» και «οικογένειας». Αν ένα κομμάτι γης τεκμαίρεται πως ανήκε σε έναν μαφιόζο ο οποίος το απέκτησε μέσω της συνάφειάς του με ένα μαφιακό κλάν (τουτέστιν μέσω επιχειρηματικής δραστηριότητας στα πλαίσια της έννομης συμμετοχής του σε μία μαφιακή φατρία), τότε αυτό δημεύεται. Αν, αντίθετα, ο μαφιόζος ένδικα αποδειξει πως έχει την κυριότητα ενός χωραφιού «ιστορικά», δηλαδή η γη περιήλθε στην κατοχή του μέσω επειδή «ανήκε στην οικογένειά του» (καταγωγικά ή οριζόντια) τότε το χωράφι παραμένει στην ιδιοκτησία της οικογένειας και δεν δημεύεται. Η «ιστορική» ιδιοκτησία αποκτάται δηλαδή είτε με μεταβιβάσεις μέσα στην ευρύτερη οικογένεια (κι άρα ως νόμιμη κληρονομία ή δωρεά, προς την

σύζυγό του ή προς τον ίδιο, ως προίκα, κ.α.), είτε με σύννομη εργασία εκτός μαφιακής εργασιακής δραστηριότητας.

Όπως στην περίπτωση της απαγόρευσης εισόδου στις κοοπερατίβες ατόμων με σχέσεις συγγενικές ή συνάφειας με μαφιόζους, έτσι και στην συγκρότηση των νομικοπολιτικών κριτηρίων επιλογής των δημευτών γαιών, παρατηρούμε και πάλι την καταστατική θέση ηθικών ζητημάτων, όπως και θεματικών διαγενεακής συγγένειας. Είναι σημαντικό, με βάση και την εργασιακή θεωρία της αξίας, να αναρωτηθούμε γιατί το κράτος κρίνει ότι ένα χωράφι που αγοράστηκε για παράδειγμα από την μητέρα ενός μαφιόζου με τον «σύννομο μόχθο της» δεν πρέπει να δημευθεί, ενώ ένα άλλο που αποκτήθηκε με «έκνομη επένδυση» οφείλει να καταστεί περιουσία του δημοσίου¹¹. Είναι εξίσου σημαντικό να ακολουθήσουμε τον εθνογραφικό μίτο που τέτοιες κατηγορίες (που, όπως προανέφερα, επαναδομούν μερικώς τους όρους της κοινότητας στο *Alto Belice*) ζετυλίζουν. Όπως είναι επόμενο, ένα από τα παράδοξα αποτελέσματα της νομικής κατηγοριοποιητικής διάκρισης σε «χωράφια του κλάν /χωράφια της οικογένειας» είναι πως οδηγεί συχνά σε μερικοποιημένες δημεύσεις γαιών που ανήκαν σε γεωγραφικά συνεχείς ιδιοκτησίες. Η κατάσταση αυτή οδήγησε σήμερα στο να έχουν οι κοοπερατίβες την χρήση κάποιων αμπελιών που δημεύτηκαν από κάποιον μαφιόζο που συνορεύουν με άλλα που ακόμα ανήκουν στον ίδιο μαφιόζο.

Για παράδειγμα, δύο αμπέλια του Riina που αποτελούσαν ένα αγροτικό συνεχές χωρίς διάκριση μεταξύ τους, μετά το 2001 χωρίστηκαν σε δημευμένο και μη-δημευμένο κομμάτι, καθότι αποδείχθηκε πως η αγορά του πρώτου είχε γίνει για «ζέπλυμα χρήματος» ενώ του δεύτερου ήταν «καθαρή» επένδυση του αγρότη μαφιόζου. Συχνά τα μέλη της κοοπερατίβας *Falcone*, που καλλιεργούν το πρώτο αμπέλι σήμερα, βλέπουν τον υιό Riina να εργάζεται στο δεύτερο, με το οποίο συνορεύουν. «Δεν επιλέγουμε τους γείτονές μας», όπως στοχαστικά μου είπε ο Innocenzo.

Η περίπτωση του Genovese, ενός ντόπιου μαφιόζου γαιοκτήτη περιωπής, είναι παρόμοια: οι γονείς του, τού είχαν κληροδοτήσει χωράφια που βρίσκονταν κοντά στα προικιά της συζύγου του. Ο μαφιόζος, κινητοποιώντας την επιρροή του κλάν *Genovese*, αγόρασε με απειλές, από έναν ντόπιο αγρότη, το αμπέλι που βρισκόταν ανάμεσα στις δύο ιδιοκτησίες, για να τις ενοποιήσει και να έχει, όπως λέν στο χωριό, «ένα συμβολικό φέουδο». Σήμερα, η κοοπερατίβα *Borsellino* καλλιεργεί αυτό το δημευμένο αμπέλι που αποκτήθηκε παράνομα, το οποίο όμως συνορεύει από δύο πλευρές με τις «ιστορικές» ιδιοκτησίες των υιών Genovese.

Οι νομικές κατηγορίες που συνέστησαν τις *de facto* γειτονίες αυτές, ενώ στοχοθέτησαν στον διαχωρισμό από επαφές και στην απόσταση από συνάφειες με μαφιόζους, οδήγησαν στο αντιφατικό αποτέλεσμα να δημιουργήσουν καθεστώςα καθημερινών σχέσεων μαζί τους. Στοχεύοντας στην ρήξη λοιπόν, ενθάρρυναν την

¹¹ Ο περιορισμένος χώρος δεν επιτρέπει την ανάπτυξη αυτής της ερευνητικής θεματικής εδώ. Ωστόσο, ελπίζω να αναφερθώ διεξοδικά σε άλλη ευκαιρία στο ζήτημα, ενδιαφέρον για την τρέχουσα ανθρωπολογική συζήτηση θεωριών αξίας (Graeber 2001).

συνέχιση. Η ενσωμάτωση κατηγοριών συνάφειας (κλαν/οικογένεια) στο νόμο είχε σε αυτή την περίπτωση αντίστροφα αποτελέσματα από την κρατική στοχοθεσία.

Η στάση των ντόπιων όσον αφορά στη γειτονία των χωραφιών της κοοπερατίβας τους με χωράφια που ανήκαν ακόμη σε μαφιόζους, περαιτέρω καλλιεργεί αισθήματα οικειότητας προς τους συντοπίτες τους μαφιόζους. Ο Domenico μου είπε πως γνωρίζει ότι ο Genovese παρηγορείται στην σκέψη ότι τα δημευμένα του αμπέλια δεν τα καλλιεργούν ξένοι, αλλά άνθρωποι οικείοι του, από το χωριό του, όπως ο ίδιος ο Domenico. Όταν τον ρώτησα σχετικά, μου εκμυστηρεύθηκε πως ανέκαθεν γνώριζε την οικογένεια Genovese και τα ήθη τους. Μάλιστα μια φορά που πήγαινε στο οινοποιείο για να παραδώσει σταφύλι τρυγημένο στα αμπέλια που δημεύτηκαν από τον Genovese, συνάντησε εκεί τον γιο του μαφιόζου, που παρέδιδε σταφύλι από αμπέλια που η οικογένειά του είχε ακόμη στην κατοχή της. Σχολίασαν μάλιστα την σύμπτωση γελώντας, κι ο υιός Genovese υπενθύμισε στον Domenico πως το δημευμένο «του» αμπέλι είναι πλούσιο και ζωντανό, και χρειάζεται φροντίδα.

Ανεπίσημα, το καθεστώς γειτονίας με χωράφια μαφιόζων εξελίχθηκε, για πολλά μέλη των κοοπερατίβων σε καθημερινή εμπειρία επαφής με προσωπικότητες της μαφίας. Όπως εύστοχα σημειώνει ο Hann (1998: 5), «μια ιδιοκτησιακή διεκδίκηση δεν αφορά ένα κομμάτι γής αλλά μια κοινωνική συσχέτιση». Μεταξύ δημευμένων και μη γαιών, το όριο δεν χωρίζει μόνο, αλλά γίνεται κι αφορμή για επαφή. Όταν ο υιός Genovese είχε πρωτοβγεί από την φυλακή, όπως μου διηγήθηκε ο Innocenzo, φρόντισε να έρθει σε επαφή με την κοοπερατίβα που καλλιεργούσε ένα δημευμένο αμπέλι που ανήκε στο κλαν του και που συνόρευε με ένα άλλο δικό του, που είχε ακόμη στην κατοχή και κυριότητά του. Τηλεφώνησε λοιπόν στον Alessio (άγνωστο πώς βρήκε τον αριθμό του) για να κανονίσει μια συνάντηση στην οποία ήθελε να καθορίσει ορισμένες σχέσεις καλής γειτονίας. Ενώ από το τηλέφωνο ακουγόταν μειλίχιος, ορισμένα μέλη της ομάδας γραφείου στην κοοπερατίβα θεώρησαν πως θα ήταν φρόνιμο ο Alessio να παρουσιάζετο στη συνάντηση συνοδευόμενος από την αστυνομία. Τελικά ο Alessio πήρε την πρωτοβουλία να παρουσιαστεί αυτονόητος και συνάντησε, στο όριο των δύο χωραφιών, τον νεαρό μαφιόζο. Ο Genovese του υπέδειξε με έγγραφες αποδείξεις ότι η κοοπερατίβα είχε παραβεί την νομιμότητα του ορίου μεταξύ των χωραφιών και η συνάντηση έληξε φιλικά, με τον Alessio να υπόσχεται ότι θα συμμορφωθεί με την υπόδειξη. Μέλη της κοοπερατίβας του τον επέπληξαν για την επιλογή του να συναντηθεί με τον μαφιόζο. Όπως το έθεσε ο Salvo, μέλος του Διοικητικού Συμβουλίου μιας κοοπερατίβας: «με αυτούς δεν πρέπει κανείς να μιλάει». Το περιστατικό δεν υποδεικνύει μόνο την απρόσμενη ίσως οικειοποίηση του νόμου από τον μαφιόζο. Φανερώνει επίσης πώς οι δημεύσεις έφεραν στο προσκήνιο παράδοξες οικειότητες ανάμεσα σε ανθρώπους, παρά το γεγονός ότι αποσκοπούσαν ακριβώς στον διαχωρισμό των ανθρώπων αυτών εκατέρωθεν του εννοιολογικού άξονα Μαφία / Αντιμαφία.

Η παρατήρηση του Maine πως «η ιδιοκτησία είναι μία δέσμη από δικαιώματα» (2008), έχει επηρεάσει τόσο ανθρωπολόγους όσο και νομικούς. Στο *Alto Belice*, το «δώρο» του κράτους στις κοοπερατίβες, η νομή μιας συγκεκριμένης έγγραφας ιδιοκτησίας, αποδόθηκε ως μέρος τέτοιας δέσμης. Το δικαίωμα που νέμονται

οι κοοπερατίβες αποτελεί μέρος από άορατα πλέγματα συσχετισμών που αφορούν άλλα, παρεπόμενα δικαιώματα, που συνδέουν συχνά των ανθρώπους των κοοπερατίβων με μαφιόζους ιδιοκτήτες. Έτσι λοιπόν, οι γειτνιασείς γίνονταν συχνά αφορμή για συνεργασία μεταξύ μελών μιας κοοπερατίβας και μαφιόζων ιδιοκτητών διπλανού αμπελιού πάνω σε τέτοια θέματα που η κοινή δέσμη δικαιωμάτων (και υποχρεώσεων) της γειτονίας τους έφερνε στην επιφάνεια.

Για παράδειγμα, με τον Alessio, επισκεφθήκαμε κάποτε το καπνοπωλείο του Giorgio Brusca. Ο Giorgio ήταν ένας μεσήλικας μαφιόζος με χαμηλό εισόδημα, που καλλιεργούσε χωράφια του εξαδέλφου του, που δεν είχαν δημευτεί, δίπλα σε δημευμένες γαίες των οποίων τη νομή είχε η κοοπερατίβα του Alessio. Κατάλαβα, από την χαμηλόφωνη συζήτηση που είχαν, ότι ο Giorgio είχε ζητήματα ιδιοκτησιακής διένεξης με τις δημευμένες γαίες. Συγκεκριμένα, ένας κοινός γείτονας χωραφιών, ζητούσε πρόσβαση στον κεντρικό δρόμο από ένα μονοπάτι που θα διέρχετο μέσα από τα χωράφια τόσο του Giorgio όσο και της κοοπερατίβας (νομικό δικαίωμα δουλείας). Η αλλαγή της συμπεριφοράς του Giorgio απέναντί μου, καθότι με έβλεπε πλέον μέσα από την συνάφειά μου με τον προνομιακό μου συνομιλητή Alessio, μου κατέστησε φανερή την σχέση εμπιστοσύνης που υφίστατο μεταξύ των δύο ανδρών, απόρροια κοινών εμπειριών εντοπιότητας. Ο Alessio ένωθε αλληλεγγύη τον Giorgio, και μοιράστηκε την γνώση που είχε αποκομίσει από την κοοπερατίβα για την διαχείριση τέτοιων νομικών θεμάτων και υποσχέθηκε να βοηθήσει περαιτέρω. Το δικαίωμα της δουλείας εδώ ήγειρε κοινά ενδιαφέροντα για τους δύο γείτονες.

Ροές οικειότητας ανάμεσα στις κατηγορίες

Τέτοια ζητήματα γινόντουσαν αφορμές για συνεχείς θυμικές ροές ανάμεσα στα συγκοινωνούντα δοχεία της αγροτικής μικροϊδιοκτησίας, δημευμένα και μη. Λόγω της μερικότητας του νόμου περί δημεύσεων, οι κοινωνικές δυναμικές που οι δημεύσεις αμφισβήτησαν, συνεχίζονταν τελικά και μετά από αυτές. Η νέα πραγματικότητα που οι δημεύσεις της μαφιόζικης περιουσίας επέφερε, αποτελούσε αντικείμενο ανεπίσημης διαπραγμάτευσης μεταξύ ανθρώπων που βρέθηκαν, μέσα σε λίγα χρόνια, σε διαφορετικές μεριές των νέων «οριών» στον αγροτικό χώρο. Αντί για αποφυγή της συνάφειας με «τη μαφία», οι δημευμένες γαίες γίνονταν τώρα οι κατεξοχήν χώροι εκδίπλωσης ρών οικειότητας μεταξύ μαφιόζων κι αντιμαφιόζων. Η αντιφατικότητα της νομικής κατηγοριοποίησης «κλαν / οικογένεια», που γέννησε μόνιμες γειτονίες οδήγησε σε καθημερινές τριβές. Οι συνεχείς επαφές αυτές όμως, φανέρωναν με τον καιρό ένα δίκτυο σχέσεων που το νομικό καθεστώς που αφορούσε στην σύσταση των ίδιων των κοοπερατίβων δεν είχε καταφέρει να διειδεί κι απομονώσει, όπως ήταν η διακυρηγμένη του πρόθεση.

Συγκεκριμένα, η οργάνωση ενός μηχανισμού ιδεολογικού ελέγχου πρόσβασης σε πόρους (γη, εργασία, ασφάλιση) σήμαινε για πολλά νέα μέλη των κοοπερατίβων μια αναμέτρηση με το πρόσφατό τους παρελθόν. Στις περισσότερες

περιπτώσεις, οι συνομιλητές μου είχαν για χρόνια, ιδίως οι άντρες, σχέσεις παντός τύπου με ανθρώπους που θεωρούνται «μαφιόζοι». Οι χρωματισμοί τέτοιων σχέσεων καλύπτουν την ιριδα: σχέσεις συγγένειας, αγχιστείας, οικειότητας, πατρωνείας, γειτονίας, φιλίας, ακόμη κι ερωτισμού. Για ορισμένους πληροφορητές συντρέχουν πολλαπλά και παράλληλα επίπεδα σχέσεων. Ο Ρίρρο για παράδειγμα, από τον οποίο νοίκιαζα το διαμέρισμα όπου έμενα, ήταν ταυτόχρονα εξάδελφος 1^{ου} βαθμού του μαφιόζου Càioia, εξ αγχιστείας εξάδελφος του Giovanni Brusca, γείτονας και φίλος του Giorgio Brusca, ενώ εκτιμούσε για την εργατικότητά του κι ως εκ τούτου διατηρούσε μια σχέση «ζεστής καλημέρας» όπως έλεγε, με τον μαφιόζο επιχειρηματία Simonetti. Για όλες αυτές του τις σχέσεις δεν ένιωθε, μου είχε πει, ότι έπρεπε να πληροφορήσει ή να απολογηθεί σε κανέναν.

Έτσι, μικρές λεπτομέρειες της καθημερινότητας σε ανύποπτο χρόνο, μου αποκάλυπταν την έντονη, βιωματική σχέση με μαφιόζους πολλών πληροφορητών μου. Όταν για παράδειγμα ανέφερα στον Angelo και στον Mimmo ότι ήθελα να κουρευτώ, ο Mimmo γελώντας πρότεινε τον Alamia- ένα από τα κεντρικά πρόσωπα των μαφιακών κύκλων όσο βρισκόμουν στο χωριό. Ο Angelo παρατήρησε στοχαστικά ότι λυπάται που κι ο ίδιος δεν μπορεί να πάει στον Alamia να κουρευτεί, μα ένας εξάδελφός του άνοιξε κουρείο, το οποίο μου πρότεινε. Όταν τον ρώτησα γιατί τον νοιάζει τόσο που δεν πάει στον Alamia, μου εξήγησε πως «λυπάμαι που ο μπαρμπέρης θα νομίζει ότι τον αποφεύγω διότι τώρα έγινα δήθεν αντιμαφιόζος», καθότι όπως είχα ήδη αντιληφθεί, ο Alamia ήταν. «Δεν με ενδιαφέρει τί είναι και τί κάνει, κρίμα πάντως που θα με παρεξηγήσει», συμπλήρωσε ο Angelo. Κοντά στο κουρείο του Alamia, στρατηγικά τοποθετημένο δίπλα σε έναν χασάπη (οι χασάπηδες, οι κουρείς και οι νεκροθάφτες «τεικμαίρονται» μαφιόζοι στην Σικελία), πέρασα από την γειτόνισσά του την Franzesca, που επίσης δουλεύει στην κοοπερατίβα. Μου εξήγησε πως «όταν [ο Alamia] βγήκε από την φυλακή ήταν σαν να γύριζε από την Μέρινα: όλη η γειτονιά έτρεχε στο κουρείο να τον αγκαλιάσει και να του πει συγχαρητήρια».

Τελικά ο Alamia όχι μόνο αρνήθηκε με προφάσεις να με κουρέψει αλλά πληροφορήθηκα αργότερα πως παρακολούθησε για καιρό τις κινήσεις μου στο χωριό. Το γεγονός έμαθα από τον Gaetano, εργάτη μιας κοοπερατίβας, ο οποίος εμπιστευτικά, συναντώντας με στον δρόμο, μου μετέδωσε την πληροφορία που ο ίδιος ο μαφιόζος του είχε εκμυστηρευθεί, ότι δηλαδή με θεώρησε ύποπτη φιγούρα. Ο Gaetano ήταν ένας χαμογελαστός άντρας που έχαιρε συμπάθειας σε κύκλους του χωριού, και ακριβώς λόγω της εμπιστοσύνης που ενέπνεε, είχε γίνει αφορμή να γνωρίσω πολλούς ντόπιους. Ο ίδιος, καθησύχασε τον Alamia ότι δεν αποτελούσα κίνδυνο, κι ότι παρά κάποια ύποπτα εξωτερικά χαρακτηριστικά (μουστάκι) δεν ήμουν αστυνομικός αλλά φίλος. Το περιστατικό μού κατέστησε αντιληπτό ότι ως εθνογραφικό υποκείμενο μετείχα σε παράλληλες ροές πληροφοριών που περιλάμβαναν τόσο μαφιόζους όσο κι εργαζόμενους στις αντιμαφιακές κοοπερατίβες. Με αυτό τον τρόπο, η εξύφανση των κοινωνικών χαρτών που συνείχε τους συμμετέχοντες πέρασε σταδιακά από δυαδικές σχέσεις αντίθεσης, ίσως και σύγκρουσης ανάμεσα σε δοτές κατηγορίες («Μαφία / Αντιμαφία») σε σχέσεις ροών οικειότητας. Στις τελευταίες μετείχαν οι περισσότεροι ντόπιοι συνομιλητές, μαφιόζοι,

και τελικά κι ο εθνογράφος με την υποκειμενικότητά του συνταυτισμένη αρχικά με τις κοοπερατίβες και τελικά διυλισμένη σε τέτοιες διυποκειμενικές ροές οικειότητας.

Οι ίδιοι οι συνομιλητές που εργάζονταν στις κοοπερατίβες προσπαθούσαν να εντάξουν την εθνογραφική παρατήρηση σε ιθαγενή ερμηνευτικά σχήματα των διαφορετικών επιπέδων οικειότητας που διατηρούσαν με ντόπιους που θεωρούνταν μαφιόζοι. Τα ημικά αυτά σχήματα διέφεραν ανάλογα με την θέση του εκάστοτε συνομιλητή στον καταμερισμό εργασίας μέσα στις κοοπερατίβες αλλά συναντούντο με στοιχεία που, κατά την γνώμη τους, αποτελούσαν οικεία θέματα της κοσμολογίας του εθνογράφου. Στις περιγραφές τους, η οικειότητα με το μαφιακό στοιχείο λάμβανε διαστάσεις λογικών ή και «φυσικών» διαδικασιών, αποκτώντας ποιότητες ακόμα και φυσικού τοπίου. Έτσι, ο Angelo, μέλος της ομάδας χωραφιού, μου εξήγησε πως «κοίτα, για να καταλάβεις πώς το νιώθουμε... η μαφία είναι κομμάτι του περιβάλλοντος... στο Λονδίνο έχετε την ομίχλη- ε, κι εμείς έχουμε την μαφία!».

Εξίσου όμως εξωιστορικές ήταν οι κατηγοριοποιήσεις της μαφίας από λειτουργούς του κράτους σε νευραλγικές θέσεις, που σύστηναν με όρους νομικού πολιτισμού την «μαφιακή ιδιαιτερότητα». Όταν ανέφερα στον νομικό Lucio, ιθύνον στέλεχος του οργανισμού που επέβλεπε τις κοοπερατίβες για λογαριασμό του κράτους, ότι η νομική ευθύνη του ατόμου στο *Alto Belice* συγκροτείτο με όρους συνάφειας και συγγένειας, στοιχείο ίσως κι αντισυνταγματικό, μου αντέτεινε: «στην Ελλάδα δεν έχετε τέτοια φαινόμενα και, πιστεφέ με, είναι ταυτόχρονα και εγγενή και εξαιρετικά. Η μαφία είναι μια μόνιμη κατάσταση εξαίρεσης εδώ, και χρειαζόμαστε τέτοια *εξαιρετικά* μέτρα για να την εξαλείψουμε». Η συσχέτιση των εντόπιων και των νομικών κατηγοριοποιήσεων φανερώνει και σε αυτή την περίπτωση συστημικές συνέχειες.

Προς μία σύνθεση «εντόπιου» και «νομικού» πολιτισμού

Όπως σε μερίδα της μετασοσιαλιστικής βιβλιογραφίας, έτσι και στο *Alto Belice* η ρήξη στην συνέχεια των εντόπιων νοημάτων που η κρατική παρέμβαση επιτελεί είναι ατελής. Το κράτος επιχειρεί να ανακόψει την εξέλιξη της μαφιακής επιρροής σε ένα χωριό ιστορικά καθορισμένο από την «μαφία», αποκόπτοντας ορισμένα μέλη των ντόπιων παραγωγικών δυνάμεων από την σφαίρα επιρροής τους, κι αποθαρρύνοντας συσχετισμούς συγγένειας και συνάφειας. Η νομική κατηγοριοποίηση που επιχειρεί όμως, παρά τον κονστρουκτιβιστικό της χαρακτήρα (που στοχοθετεί στην κατασκευή της έννοιας «κοινότητα»), συντελείται με τους όρους που επιχειρεί να αποκλείσει. Η συμπερασματική αυτή παραδοχή αναλύεται περαιτέρω σε δύο αλληλοσυνδεόμενες εκφάνσεις.

Αρχικά, η ίδια η εννοιολόγηση της ρήξης που οι δημεύσεις κι οι διανομές γαιών επιφέρουν, γίνεται με όρους ανταπόδοσης κι αμοιβαιότητας. Συγκεκριμένα, υποστηρίζω ότι το δικαίωμα χρήσης των γαιών από τους ντόπιους που προσλαμβάνονται στις κοοπερατίβες συστήνεται και προσλαμβάνεται ως ένα «δώρο»

των θεσμών σε συγκεκριμένα μέλη της τοπικής κοινότητας. Η σχέση αυτή δικαιώματος και δώρου, περαιτέρω, δομεί μία έννοια κοινότητας «από τα πάνω». Σε αυτό το πλαίσιο, η νομιμότητα, η αντιμαφιακή στάση, η «καθαρότητα» που απαιτείται από τους ευεργετηθέντες είναι μια αναμονή αμοιβαιότητας από την κοινότητα προς το κράτος. Το εγχείρημα προβάλλεται ως μια αντιστροφή των όρων μεσιτείας και πατρωνείας που είχε επιβάλλει η τοπική μαφία, όπου οι έννοιες της «χάρης», του «φαβοριτισμού» και της «οφειλής» υπήρξαν κυρίαρχες. Οι πόροι της μαφίας δημεύτηκαν με την λογική ότι αποτέλεσαν κοινωνικό πλούτο που οι μαφιόζοι υπέρπαζαν και ο οποίος τώρα, «δικαίως», αναδιαμοιράζεται στην τοπική κοινότητα. Υποστηρίζω όμως, ότι αυτή η αντιστροφή δεν είναι παρά η κατοχύρωση του αρνητικού της ίδιας εικόνας: το δικαίωμα της κοινότητας να απολαύει την διαθεσιμότητα των πόρων που η μαφία της «στέρησε» γίνεται και πάλι με όρους οφειλής – αλλά αυτή τη φορά προς το κράτος. Αυτό που προβάλλεται ως δικαίωμα στην απόλαυση των πόρων είναι τελικά δώρο, που για την απόκτησή του απαιτείται ορισμένη συμπεριφορά, συναρθρωμένη με κριτήρια συγγένειας, συνάφειας και «ηθικής» στάσης.

Η σύσταση δικαιωμάτων με τέτοιου τύπου κριτήρια (ειρήσθω ότι η *εξαιρετική* τους νομική διάσταση δικαιολογεί ενδεχόμενες αντιρρήσεις αντισυνταγματικότητας) αναπαράγεται στην όλη σύλληψη του κρατικού εγχειρήματος. Οι νομικές κατηγορίες με τις οποίες συντίθενται οι δημεύσεις ενσωματώνουν μια εννοιολογική αντίστιξη συγγένειας και συνάφειας («καλαν/οικογένεια»). Αφήνουν όμως έτσι, χώρο για ροές οικειότητας ανάμεσα στα κοινωνικά υποκείμενα που υποτίθεται πως πρέπει να κρατιούνται σε απόσταση κι άρα εντείνοντας τις συνέχειες με το πρόσφατο «παρελθόν».

Το κράτος κι η μαφία, με αυτή την έννοια, αποτελούν, στην καθημερινή εμπειρία εργασίας στις δημευμένες γαίες, πόλους κοινή ιστορικής συνέχειας. Η γειτονία, η φιλία, η εκτίμηση που πολλοί ντόπιοι συνεχίζουν να διατηρούν με μαφιόζους, καθίστανται έτσι κοινωνικοί συσχετισμοί σε ένα βαθμό απότοκοι του νομικού σχεδιασμού του κράτους. Αυτή η συσχέτιση δεν φαίνεται να αμφισβητείται από το γεγονός ότι ντόπιοι μαφιόζοι εκφράζουν ανοιχτή δυσπιστία σε κύκλους επιρροής στο αγροτικό δυναμικό του χωριού ότι οι δημεύσεις είχαν αναπτυξιακό χαρακτήρα, εμμένοντας στην ακραιφνώς τιμωρητική χροιά της κρατικής παρέμβασης.

Παρά τις εξαγγελίες για «ρήξη» κι απομαφιοποίηση, η συνέχιση των κοινωνικών σχέσεων μεταξύ εργαζομένων και μελών των κοινοτήτων τους που λογίζονται μαφιόζοι είναι λοιπόν αδιασάλευτη. Η εμμονή των σχέσεων γειτονίας που η γαιοκαλλιέργεια συναρθρώνει, συνεχίζει να είναι καταστατικό στοιχείο κοινωνικότητας και συντελεί στη συντήρηση κοινωνικών σχέσεων, κάποτε και διαγενεακά. Οι δεσμοί υπάρχουν και ορίζουν τις ζωές των ντόπιων παράλληλα με τους θεσμούς. Δεν υπάρχουν θεσμοί στους οποίους οι δεσμοί να υπόκεινται: ο νομικός πολιτισμός στην Σικελία, αντίθετα, αφορμάται από εντόπιες κατηγορίες που αφορούν σε δεσμούς ανθρώπων, τις ανασυστήνει και τελικά αναπαράγει αντίστοιχους συσχετισμούς, συχνά εκτός της ιστορικής βούλησης του νομοθέτη.

Στο *Alto Belice*, για την ερμηνεία της διαντίδρασης μεταξύ ιδεολογίας (που αφορά ιδέες περί καθαρότητας, νομιμότητας, ηθικής) και παροχής πόρων (εργασία, γη), πρότεινα ένα σχήμα, που εκκινεί από την ανθρωπολογική ανάλυση για το δώρο και εκτείνεται ως την πολιτική, αλλά για την Ανθρωπολογία και βαθιά πολιτισμική έννοια του «δικαιώματος». Εδώ, το δικαίωμα στην εργασία εκφράζεται με πολιτισμικά ενημερωμένους όρους πρόσβασης, που προτείνονται στους ντόπιους προκειμένου να ενεργοποιηθεί η χρήση κι η απόλαυση ενός «δώρου»: των δημευμένων γαιών. Έτσι, η ανταποδοτικότητα και η αμοιβαιότητα ανθρώπων προς το δώρο του κράτους αφήνει αδιάσειστη την τοπική κοσμολογία, με τις σχέσεις τοπικής συνάφειας να μένουν αδιατάραχτες. Στην προοπτική ανταπόδοσης του δώρου λοιπόν, η αδράνεια και η ρήξη όχι μόνο δεν αλληλοαποκλείονται αλλά και αλληλοσυμπληρώνονται.

Στο *Alto Belice*, σε μια απόπειρα κοινωνικού μετασχηματισμού, οι νέες νομικές κατηγορίες περιλαμβάνουν συστατικά νοήματα συγγένειας και συνάφειας, παρά την συνειδητή διάθεση ρήξης με τοπικές κατηγορίες. Ο εγχιβωτισμός σε έναν θετικιστικό νομικό λόγο λοιπόν δεν απομονώνει τοπικές πραγματικότητες. Τις ενσωματώνει στον τρέχοντα νομικό πολιτισμό και τελικά τις αναπαράγει κανονιστικά, συνθέτοντας νέες κοινωνικές σχέσεις που τις εμπεριέχουν, κι επομένως υπογραμμίζοντας τις κατηγορίες αυτές στην καθημερινότητα των ανθρώπων. Η αναγνώριση της συγγένειας και συνάφειας ως κατηγορίες προς αποκλεισμό, ουσιαστικά τις επαναφέρει επί κανονιστικού τάπητος στην κατασκευή νεόκοπων αντιλήψεων περί κοινότητας. Όταν ο κρατικός μηχανισμός οριοθετεί ορίζει ένα βεληνεϊκές «αλλαγής», οι νεότευκτες πραγματικότητες που συστήνει συχνά συνθέτονται και με τα στοιχεία εκείνα που ο νομοθέτης έχει προγραμματικά αποκλείσει.

Ο Θεόδωρος Ρακόπουλος είναι υποψήφιος διδάκτορας στο τμήμα Ανθρωπολογίας του Goldsmiths College, University of London.

Βιβλιογραφία

Alexander, Catherine (2002): Personal states: making connections between people and bureaucracy in Turkey, *New York : Oxford University Press*

Angelidou, Alik (2008): 'Returning to Cooperation: Production, Consumption and Identities in Post-socialist Rural Bulgaria', *Konitsa Summer School Newsletter 1, Munster, LIT, 126-176.*

Arlacchi, Pino (1980): Mafia, contadini e latifondo nella Calabria tradizionale : le strutture elementari del sottosviluppo, *Bologna : Il mulino*

Arlacchi, Pino (1983): La mafia imprenditrice : l'etica mafiosa e lo spirito del capitalismo, *Bologna : Il Mulino*

Bonfante και άλλοι (1981): Il Movimento Cooperativo in Italia : Storia E Problemi, *Turin : Giulio Einaudi editori*

Brusca, Giovanni και Padovani, Michelle: (1999) Ho ucciso Giovanni Falcone, *BUR: Roma*

Blok, Anton (1985 [1974]): The Mafia of a Sicilian village, 1860-1960: a study of violent peasant entrepreneurs, *Cambridge : Polity*

Centorrino, Mario (1986): L'economia mafiosa, *Soveria Mannelli, CZ: Rubettino*

Comaroff, Jean και Comaroff, John (1985): Body of power, spirit of resistance: the culture and history of a South African people, *Chicago ; London : University of Chicago Press*

Creed, Gerald (1998): Domesticating Revolution: From Socialist Reform to Ambivalent Transition in a Bulgarian Village, *The Pennsylvania State University Press.*

Das, Veena και Poole, Deborah (επιμ.) (2004): Anthropology in the margins of the state, *Santa Fe : SAR Press ; Oxford : James Currey*

Douglas, Mary (1960/2002): Purity and Danger: an analysis of the concepts of pollution and taboo, *Routledge Classics: London*

Evans-Pritchard, E.E. (1940): Witchcraft, oracles, and magic among the Azande, *Clarendon Press: Oxford*

- Ferguson, James (1994):** The anti-politics machine: "development," depoliticization, and bureaucratic power in Lesotho, *Minneapolis: University of Minnesota Press*
- Goddard, Victoria A. (1996):** Gender, family, and work in Naples, *Oxford; Washington, D.C : Berg*
- Godelier, Maurice (1999):** The enigma of the gift, *Chicago: The University of Chicago Press*
- Godbout, Jacques (2000):** The world of the gift, *Montreal : McGill-Queen's University Press*
- Graeber, David (2001):** Toward an anthropological theory of value: the false coin of our own dreams, *New York : Palgrave*
- Hann, Chris (επιμ.) (1998):** Property relations: renewing the anthropological tradition, *Cambridge : Cambridge University Press*
- Harris, Olivia (επιμ.) (1997):** Inside and outside the law : anthropological studies of authority and ambiguity, *New York : Routledge*
- Herzfeld, Michael (1992):** The social production of indifference, *The University of Chicago Press*
- Holmström, Mark (1989):** Industrial democracy in Italy: workers' co-ops and the self-management debate, *Aldershot : Avebury*
- Humphrey, Caroline (1998):** Marx went away - but Karl stayed behind, *Ann Arbor : University of Michigan Press*
- Kaneff, Deema (2002):** The shame and pride of market activity: morality, identity and trading in post-socialist rural Bulgaria, *στο: Mandel, Ruth and Humphrey, Caroline (editors) (2002):* Markets and moralities: ethnographies of postsocialism, *Oxford : Berg*
- Kasmir, Sharryn (1996):** The Myth of Mondragon: Cooperatives, Politics, and Working-Class Life in a Basque Town, *State University of New York Press*
- Mack Smith, Denis (1968):** A history of Sicily, *London : Chatto & Windus*
- Maine, Henry (2008 [1861]):** Ancient Law, *Sioux Falls, SD: NuVision*
- Narotzky Susana και Smith Gavin (2006):** Immediate struggles: people, power and place in rural Spain, *University Presses Of California, Columbia And Princeton*
- Parry, Jonathan (1986):** The gift, the Indian gift and the "Indian gift", *Man 21: 452-473*
- Pine, Frances (2002):** Dealing with money: zlotys, dollars and other currencies in the Polish Highlands, *στο: Mandel, Ruth and Humphrey, Caroline (eds):* Markets and moralities: ethnographies of postsocialism, *Oxford : Berg*

Pratt, Jeff (1994): The rationality of rural life: economic and cultural change in Tuscany, *Chur, Switzerland : Harwood Academic*

Santino, Umberto (2000): Il movimento antimafia, *Burgettino: Palermo*

Santino, Umberto (2007): Dalla mafia alle mafie, *Burgettino: Palermo*

Schneider, Jane και Schneider, Peter (1976): Culture and political economy in western Sicily, *New York [etc.] ; London : Academic Press*

Schneider Jane and Schneider Peter (2003): Reversible destiny: mafia, antimafia and the struggle for Palermo, *Berkeley: University of California Press*

Scott, James (1998): Seeing like a state: how certain schemes to improve the human condition have failed, *New Haven : Yale University Press*

Taussig, Michael (1997): The magic of the state, *New York ; London : Routledge*

Verdery, Katherine (1996): What was socialism, and what comes next?, *Princeton, N.J. : Princeton University Press*

Wallerstein, Immanuel (1974): The modern world-system, Capitalist agriculture and the origins of the European world-economy in the sixteenth century, *London: Academic Press*

Wolf, Eric (1982): Europe and the people without history, *Berkeley, Calif. ; London : University of California Press , c1982*

Yan, Yunxiang (1996): The flow of gifts: reciprocity and social networks in a Chinese village, *Stanford, Calif. : Stanford University Press*

Yanagisako, Sylvia Junko (2002): Producing culture and capital: family firms in Italy, *Princeton: Princeton University Press*